

КАК СЕ ПИШЕ

ДИПЛОМНА РАБОТА

голяма обединена теория

www.ariman.info

feat

www.koronal.com

ОНЛАЙН ВЕРСИЯ - WWW.BLOG.KORONAL.COM

С Ъ Д Ъ Р Ж А Н И Е

ВЪВЕДЕНИЕ	3
I ЧАСТ: ЗА ОБРАЗОВАНИЕТО И ДИПЛОМИРАНЕТО	5
1.1. РАЗВИТИЕ НА ОБРАЗОВАНИЕТО	5
1.2. ОБЩА КЛАСИФИКАЦИЯ НА ПИСМЕНИТЕ РАБОТИ, ИЗГОТВЯНИ ЗА БЪЛГАРСКИТЕ УНИВЕРСИТЕТИ.	7
1.3. РОЛЯТА И МЯСТОТО НА ДИПЛОМНАТА РАБОТА В ОБРАЗОВАНИЕТО	9
1.4. ТРЯБВА ЛИ ВСЕКИ ПОСТЪПИЛ В УНИВЕРСИТЕТ ДА ГО ЗАВЪРШИ?	14
II ЧАСТ: ДИПЛОМНА РАБОТА. ВИДОВЕ. ЗАЩИТА	17
2.1. ДИПЛОМНА РАБОТА /БАКАЛАВЪРСКА ТЕЗА/	17
2.2. МАГИСТЪРСКА ТЕЗА	21
2.3. КАК АЗ ПИША ДИПЛОМНИ РАБОТИ	33
INTERNET КАТО ИЗТОЧНИК НА ИНФОРМАЦИЯ	35
2.4. ЗАЩИТА НА ДИПЛОМНА РАБОТА	51
ЗАКЛЮЧЕНИЕ	54

Въведение

Моите занимания с дипломни работи започнаха във втори курс на Икономическия (УНСС), когато осъзнах колко неспособни да напишат текст са моите колеги. Това постепенно прерасна в бизнес с всичките му атрибути. През 2002 г. се появи и сайтът www.arriman.dir.bg, наследен от www.ariman.info. Само като забавна случка споделям, че първото написано от мен с комерсиална цел „произведение“, досега в различни версии е събрало досега като оценки четири пъти Отличен и веднъж Мн. Добър, както и четирицифрен приход.

Постепенно в процеса на работа разбрах, че не клиентите, поръчващи дипломни и курсови работи, са тъпи и неспособни (с изключение на изключенията, разбира се), а че системата е порочна, защото как иначе да си обясня факта, че човек, събрал всичките си материали за дадена работа, която като сложност за изпълнение е преразказ с елементи на разсъждение, идва и е готов да плати двумесечния си доход, за да му напиша нещата. Тъжно, нали, и жалко, защото никой и никога не го е научил да работи с текст, камо ли да пише и да вплита свое и чуждо мнение и да, о, Боже, Господи, да цитира, представете си!?

Това ме мотивира да се замисля как може да се помогне на хората, които искат, но не могат поради пропуски в образованието си (независимо по чия вина) да напишат своята дипломна работа.

Съществуват куп ръководства по въпроса, като започнеш от „Как се пише дипломна работа“ на Умберто Еко и стигнеш до недораслите произведения на някои български преподаватели.

Откъде идва проблемът?

1. Никой не учи студентите как да пишат. А и те – откъде да

знаят, милите, преписват в училище, зубрят теми за кандидатстване, свалят от Интернет готови реферати и курсови работи и т. н.

2. Дипломната работа е някак откъсната от останалата част на обучението; тя седи сама за себе си, не е дълбочинно свързана с обучението. Много рядко дипломните работи стъпват на курсови работи и/или други разработки на студента.

3. Тоталната незаинтересованост на научния ръководител какво става с дипломанта или обратното – свръхвзискателен в подробностите, преподавателят губи време и пари на дипломанта. Да разпечаташ пет пъти една дипломна работа, все пак, е към 40-50 лв, без да броим изпуснатите надници, транспорт и т.н..

Тези и други проблеми може да бъдат решени с около ден, отделен на настоящето произведение, което не претендира за оригиналност, но има яростно просветителско тежнение!

Георги Генков
ariman@abv.bg

I част: За образованието и дипломирането

1.1. Развитие на образованието

В България в продължение на дълъг период от време, с променлива сила и ефективност тече собствен, специфичен и противоречив процес на реформиране на образованието, който, въпреки многото положителни резултати, като цяло създаваше в обществото усещане за несигурност и тревожност.

След 1989 г. този процес беше усложнен от крайно необходими преобразования в юридическата база главно в областта на висшето образование, които очевидно имаха положителен ефект – спечелена беше автономия на университетите от държавата, легализирано беше частното висше образование, увеличи се рязко броят на студентите, извърши се цялостна диверсификация в специалностите, дисциплините и методите на преподаване, в оценяването, в получаването на степени и дипломи. Общата цел бе българското висше образование бавно да се придвижва към световните академични стандарти и въвеждането на тристепенното образование (бакалавър, магистър и доктор), премахването на абсурдната паралелност на „държавната поръчка” и на „платеното образование” може да се посочат като положителни примери на това движение. При този процес обаче се наблюдаваха и редица отрицателни черти, които спъваха българското образование по пътя му на устойчиво развитие.

Пакетът от рестриктивни закони, нормативни актове, административни мерки всъщност засягаше по-скоро симптомите, а не самия процес – в дълбочина – на трансформация на образованието. Подобен подход повтаря стара грешка на българската образователна политика – всички предложения и наложени модели на

стандартизация, оценяване и контрол, да са насочени към входа и протичането на образователния процес, а не към неговия изход, към качеството на образователния продукт и евентуалния социален ефект. Освен това този рестриктивен законодателен и административен подход „отгоре” се провеждаше с ресурс от експерти, носители на стар чиновнически манталитет: резултатът беше приближаване на стандартите и „държавните изисквания” към традиционни, остарели модели на учебни планове, специалности и програми.

В момента, при разглеждане на мащабите на настъпващите в Европа икономически и социални промени, бързото развитие на основаната на знания икономика и демографското напрежение, породено от остаряването на населението, може да се каже, че образователните промени изискват нов подход в общото и професионалното образование, който се основава на *концепцията за учене през целия живот*.

Какво означава „учене през целия живот“?

- Всички учебни дейности „от люлката до гроба“, от най-ранното детство – през целия живот и до дълбока старост, надграждащи един общ основен запас от знания и способности.

- Не само придобиване на квалификации, които са непосредствено свързани с професията, а непрекъснато обновяване на всички способности, интереси, знания и разбирания през целия живот.

- Всички видове учебни дейности, включително неформалното учене, курсове, уроци, четене и т. нат.

Така ученето през целия живот може да се дефинира като *„всяка целенасочена учебна дейност, която служи за непрекъснато подобряване на знанията, способностите и компетентността“*.

Ученето през целия живот трябва да бъде отворено към всички

граждани, независимо че неговото съдържание, начинът на преподаване и мястото на реализацията му могат да бъдат различни в зависимост от учещите. При ученето през целия живот става въпрос също така и за актуализиране на основни умения („втори шанс“), както и за възможности за учене за вече напреднали.

В крайна сметка трябва да бъдат стимулирани активното гражданско съзнание, възможностите за заетост, адаптивността, социалната интеграция, както и личностното развитие.

В момента обаче в България се приема, че взимаш диплома и дотам. С изключение на някои професии като лекари и юристи, друга концепция за постоянно учене не е атрактивна и прилагана, а някъде е и неприложима.

Възникна и въпросът с преквалификацията на завършилите неактуални и неприложими специалности – партийни школи и т. н.

1.2. Обща класификация на писмените работи, изготвяни за българските университети.

В тази точка давам кратко определение кое какво е и за какво служи:

- **Есе** – кратко научно или художествено, по принцип е аналитично, понякога е по мисъл или текст на даден автор. Изисква творчество. *Обем: 2-5 стр. Една от най-трудните писмени работи.*
- **Реферат** – компилативен по принцип, с ниска степен на научна стойност и съставен изцяло на базата на готови материали, понякога представлява реферирание на текст, по своята същност е преразказ с елементи на разсъждение. *Обем: 3 – 100 стр.*
- **Доклад** – твърде подобен на реферата, но обичайно има и презентационни функции, при него задължително се формулират изводи. Понякога отразява дадено положение в определен отрасъл,

предприятие, сфера и т.н. Има и аналитични доклади. *Обем: 3 – 100 стр.*

- **Курсова работа** – има аналитичен характер, с по-висока степен на трудоемкост от реферата и доклада, има ясно изразена структура, задължително се изготвя с използвана литература. Може да включва ЕСИ (емпирично социологическо изследване), анализи, презентации. *Обем: 5 – 50 стр. и повече.*
- **Курсов проект** – има аналитичен характер, характерен е за технически университети, има проектна част, в икономическите ВУЗ-ове може да включва изследване. Дори някои преподаватели терминологично го объркват с курсовата работа. В нея се работи по проблем. *Обем: 5 – 50 стр.*
- **Казус** – по същество е решаване на конкретен проблем, често обаче представлява есе или курсова работа, може да представлява задача или няколко задачи. Изключително аналитичен и сложен за изпълнение. Прилага се в НБУ, Свищовската академия и СДК на УНСС. Изисква творчество. *Обем: 5 – 50 стр.*
- **Презентация** – на програма Пауър Пойнт или в PDF формат, с различен обем, понякога са самостоятелни материали, друг път имат обслужващи функции към курсови, дипломни работи, проекти и т.н., с различен обем и сложност. Не са аналитични, но са трудоемки и изискват творчески умения.
- **Дипломна работа /бакалавърска теза/** – по обща тема, на базата на неголям набор източници, с ясно открояна структура, библиография и използвана литература, има теоретична и практическа част, понякога има и глава за изводи и препоръки. Само отчасти е аналитична, в огромната си част е компилативна. *Обем: 50 – 100 стр.*

- **Дипломен проект** – създава се на базата на специфично задание с определени стойности, характерен за техническите университети, с висока степен на техническа сложност, задължително включва проектна част – чертежи, модели, табла, макети и други. Аналитичен. Строги рамки, често не изисква творчество. *Обем: 50 – 150 стр.*
- **Магистърска теза** – по конкретен проблем, по-малка по обем от бакалавърската теза, но с по-високо ниво на научен принос, изцяло аналитична. Изисква творчество. *Обем – 40- 60 стр.*
- **Докторантска теза /докторантура/** – висока степен на аналитичност и творчество, голям обем на самата работа и на събраните материали, задължителен подробен научен апарат, изследване, публикации. *Обем: 200-300 стр.* Научен апарат – бележки под линия във вид: фамилия, име, заглавие, изд., град, година, том, стр.; ред. Същото трябва да е изведено като подробна библиография.

1.3. Ролята и мястото на дипломната работа в образованието

Днес нашият университет е *масов университет*. В него учат студенти от всички социални слоеве, идващи от всички видове средни училища. Някои записват философия или филология, въпреки че са завършили средни училища с технически профил, където не са учили нито гръцки, нито дори и латински. Други записват технически специалности, без да са учили задълбочено математика, и т. н.

В повечето курсове са записани стотици студенти. Професорът или доцентът познава отчасти не повече от десетина от тях. Тези, които са най-активни на семинарните занятия, правят впечатление на асистента, а чрез него – и на професора или доцента. Така, в края на краищата, преподавателите успяват да опознаят не повече от тридесетина измежду

своите студенти. И най-вече тези, които са израснали в образовани семейства, били са в контакт с жива културна среда, могат да си позволят пътувания с образователна цел, посещават театрални постановки и други културни мероприятия и пътуват в чужбина. Освен тези студенти обаче съществуват другите.

Другите са студенти, на които се налага да работят и да прекарват деня си в някой задушен офис в градче с 5 хиляди жители, където няма дори една сваятна книжарница, камо ли библиотека. Някои пък, разочаровани от университета, са избрали някаква перспективна кариера, но и те, рано или късно, ще трябва да защитават дипломна работа. Има и наистина бедни студенти, които избират изпитите по избираемите дисциплини по принципа кой ще им струва най-евтино, защото не могат да си набавят необходимите книги. Има студенти, които понякога идват на лекции и се опитват да си намерят място в препълнената зала, а след лекцията искат да поговорят с преподавателя, но, виждайки опашка от петнадесетина души, бързат да си хванат влака, защото нямат пари за квартира или за хотел. Има студенти, на които никой никога не е обяснил как се търси книга в библиотека и коя библиотека да посещават, без дори базови знания и умения за ползване на Интернет. Тези студенти често не знаят, че биха могли да намерят някои от книгите в своята градска библиотека, нито имат представа, че могат да си поръчат книга по междубиблиотечния обмен или да си я купят или дори изтеглят безплатно по Internet.

Трябва ли в такъв случай дипломната работа да е уникален научен труд? Не непременно. Наистина, тъй като се пише на възраст между двадесет и една и двадесет и четири години, тя не може да представлява завършек на един продължителен и осмислен труд, доказателство за едно пълно научно съзряване. Нито пък университетът го изисква: може да се напише

добра дипломна работа, която да представлява не изследователски, а *компилативен* труд.

В една дипломна работа с компилативен характер студентът показва, че е придобил критичен поглед върху съществуващата литература (т.е. върху публикациите по въпроса) и че е способен да я изложи ясно и достъпно, стремейки се да свърже различните гледни точки, предоставяйки по този начин един интелигентен обзор, полезен от информативна гледна точка, включително и за учени от тази специалност, които не са извършвали задълбочени изследвания върху този частен въпрос.

И така, едно първо предупреждение: *може да се направи или компилативна, или изследователска дипломна работа*; или защита като за диплома, или защита като за докторска дисертация.

Една изследователска работа е винаги по-дълга, трудна и отговорна; една компилативна работа също може да бъде трудна и дълга (има компилативни трудове, отнели дълги години), но обикновено може да бъде направена в по-кратко време и с по-малък риск. Не е казано, че който прави компилативна дипломна работа, си затваря пътя към изследването; компилацията може да представлява доказателство за сериозност от страна на младия изследовател, който, преди да започне самостоятелно изследване, иска да си изясни някои идеи, подготвяйки документалната си база.

На срещуположния полюс се намират онези работи, които имат претенции да бъдат изследователски, но са направени прибързано и са некачествени трудове, които дразнят този, който ги чете, и никак не правят чест на този, който ги пише.

Следователно изборът между компилативен и изследователски труд е свързан с научното съзряване и способностите на дипломанта. Често – и за съжаление – това е свързано и с икономически фактори, защото е ясно, че един студент, който работи, има по-малко време, сили и по-малко пари,

които да отдели за дълги изследвания (които обикновено изискват закупуването на редки и скъпи книги, пътувания до страната и чужбина и т.н.). До неотдавна изследователската работа навсякъде по света беше привилегия на богатите. Днес съществуват много стипендии и фондове за обучение в български и чуждестранни университети, но това едва ли разрешава проблемите наистина за всички. Най-добрият вариант е едно по-добре устроено общество, в което ученето да бъде работа, заплащана от държавата, в която да бъде плащано на този, който има призвание за научен работник, и в която да не е необходимо да се притежава на всяка цена „един къс хартия“, за да се намери място, да се получи повишение, да се изпреварят другите в конкурс.

Ако нещата стоят така, както ги описахме, трябва да приемем, че има много студенти, *принудени* да напишат дипломна работа, за да могат да завършат набързо и да получат необходимата им диплома, заради която са се записали в университета. Някои от тези студенти дори са на по четиридесет и повече години. Следователно тези хора биха искали от нас съвети как да напишат дипломна работа за две седмици или за един месец, така че, получавайки каквато и да било оценка, да напуснат университета (с диплома в ръка). В такъв случай трябва категорично да заявим, че тази книга *не е за тях*. Ако това са изискванията, ако тези студенти са жертва на една парадоксална правна система, която ги принуждава да търсят диплома, за да разрешат болезнените си финансови проблеми, ще е по-добре на първо време да направят две неща: (1) да вложат една прилична сума, за да им я напише някой друг; (2) да препишат дипломна работа, вече защитена преди няколко години в друг университет (не е изгодно да се преписва отпечатан вече труд, ако ще да е и на чужд език, защото ако преподавателят е поне малко информиран, то би трябвало да знае за съществуването му (и отново – с изключение на изключенията); но пък да се препише за Пловдив една работа, защитена в София, е нещо, което има всички шансове да

мине, пък и преписването на дипломна работа предполага все пак известни интелектуални усилия по нейното намиране, преценяване, адаптиране и научаване.

Има случаи, при които дипломантът пише работа по тема, наложена му от преподавателя. Старайте се на всяка цена да избягвате подобно нещо.

Разбира се, тук нямам предвид случаите, в които дипломантът иска съвет от преподавателя. По-скоро имам предвид или онези случаи, при които вината е на преподавателя, или онези, в които вината е на дипломанта, лишен от интерес и готов да свърши зле каквото и да било, само и само да се отърве по-бързо от него.

Тук ще се занимаем със случаите, в които се предполага наличието на дипломант, воден от някакъв интерес, и на научен ръководител, готов да му окаже минимална квалифицирана помощ. В тези случаи правилата за избор на тема са четири:

1. *Темата да отговаря на интересите на дипломанта* (да бъде свързана с положените изпити, с неговите научни, културни, политически и религиозни възгледи);
2. *Необходимите извори да бъдат намираеми*, т.е. материално достижими за дипломанта. Да са на език, който той знае и ползва, да са разбираеми, да ги има в библиотеки и в Интернет;
3. *Материалите да бъдат “смилаеми”*, т.е. духовно достижими за дипломанта;
4. *Методологическата рамка на изследването да отговаря на образователното ниво и опита на дипломанта, на неговите възможности.*

Формулирани така, тези четири правила изглеждат банални и като че ли мога да ги обобща с правилото “който иска да пише дипломна работа, да напише такава дипломна работа, каквато е в състояние да

напише”. И е точно така, защото има случаи на провалени дипломни работи само защото студентът не е могъл да постави проблема в рамките на тези ясни правила. (Имал е да напише за СДС по времето на прехода, а е писал за България в последното десетилетие на ХХ век.)

Особено важно е темата да е написана на разбираемо ниво, т.е. когато някой от който и да е факултет чете тази дипломна работа, но има каквато и да допирна точка с моето образование, да разбере поне отчасти за какво става дума.

Никой не очаква лаик да разбере дипломна работа по атомна физика, но ако си учил право, би трябвало да разбереш една дипломна работа по история или икономика.

1.4. Трябва ли всеки постъпил в университет да го завърши?

В България в последните години се утвърди една тенденция за увеличаване на предлагането на образователни услуги, същевременно по данни на НСИ, намалява броя на завършващите гимназии поради спада на раждаемостта в края на 80-те години, друг фактор е безработицата, неимоверното желание на българина да образова децата си, за да им даде подобър старт в живота и други подобни като казарма, спасение от ранен брак и т. н.

По мое мнение образованието над задължителния определен от държавата минимум за грамотност е елемент от собствената воля на личността за развитие, нейните предпочитания и възможности, стремежи и житейски обрати, в този ред на мисли определено не считам че е необходимо всеки постъпил в университет да го завърши и да получи диплома.

Обикновено задачата на висшето образование и на университета в частност се свързва с предоставяне и получаване на знания и умения, необходими за успешна житейска реализация. За да се случи това, са нужни няколко изходни условия: добре подготвени преподаватели, мотивирани и

съвестни студенти и добра материална база. Необходим е обаче и контекст и извън университета, който да придава смисъл на заниманията в него, като полага висока ценност върху образоваността и възнаграждава усилието на индивида да изгради себе си като компетентен специалист, цивилизован човек и гражданин.

Според мен, контекстът, в който университетът и участниците в него са потопени в момента, насърчава постигането на специализирана компетентност, но не и себеизграждането на младия човек чрез поемане на авторство върху обствения житейски проект. Причината за това се корени в културата на нашето общество, която доминира публичното пространство и формира индивидуалните умове. Същевременно е съвършено ясно, че без ангажиране на критична маса индивиди и институции в проекта за себеизграждане и промяна “цивилизационният избор” на България ще си остане само добро намерение, което да отложим за далечното бъдеще и после да се повайкаме за неговата несбъднатост.

Дипломата е отражение на знания и положени усилия според реда установен в едно висше учебно заведение, безспорно тя е заветна цел, но следва да се заслужи. Нивото на средното образование в България е недостатъчно високо, за да бъде солидна основа за университета, пример за това са огромните суми заплащани от родителите на учениците за кандидат-студенски курсове и частни уроци, постоянният ропот срещу матурите и други подобни.

Отчитането на тези характеристики на средата, от която идват студентите в университета, налага специална грижа за смисъла, който получават преподаваните знания в интерпретационния контекст на културата. В подобна среда академичните ценности лесно могат да се превърнат в изолиран анклав, отцепен от реалността на всекидневието. Ако университетът не желае да остане такъв анклав, а има амбицията да променя средата, той следва да започне да променя себе си. Това означава целенасочено себеизграждане на

институцията в среда за вторична социализация, която организирано и интелигентно да дава отпор на разрушителните връхлитания на здравия разум и да предоставя себе си като пространство за авторство над образователния проект на студентите от позиции на ясни ценности.

Тоест не е необходимо всеки постъпил в университет да го завърши, но е необходимо този който го завърши не просто да има диплома, а и необходимите знания и умения, да е станал част от една общност и да е придобил ценности във всеки смисъл на тази дума.

II част: Дипломна работа. Видове. Защита.

2.1. Дипломна работа /бакалавърска теза/

2.1.1. Същност на бакалавърската теза

При разработването на дипломна работа едно от основните изисквания е разработката да отразява самостоятелен принос на студента и коректно позоваване на чужди източници на информация.

Дипломната работа притежава самостоятелен принос, ако е представена по начин, който се различава от всеки чужд източник – писмена публикация, в т.ч. и задание, разработено от друг студент.

Това не означава, че при написването на работата, не могат да бъдат използвани чужди информационни източници. Най-важното е, че тези източници трябва да бъдат изрично цитирани. Студентът е длъжен да поставя буквално взаимстваните пасаж и изрази от чужди източници в кавички, като цитира източника по някой от официално възприетите начини. В случай че чуждите мисли и идеи се преразказват или обобщават, отново е задължително коректното ползване на първоначалния източник като се упоменава в текста или под линия.

Дипломната работа се разработва от студента в тясно сътрудничество и консултации с определения научен ръководител. Дипломната работа трябва да съдържа следните основни компоненти, както това вече беше споменато:

1. Уводна част.

§ В увода трябва ясно да бъдат формулирани целта (целите) и задачата (задачите), които си поставя дипломанта във връзка с темата.

§ Едновременно с това обосновано трябва да бъдат очертани ограниченията, в рамките на които се развитие на темата.

2. Теоретична част.

§ Студентът трябва да демонстрира добро познаване на теорията, свързана с проблема и да цитира коректно ползваните литературни източници.

3. Емпирична част.

§ Базирайки се на теоретичната част, дипломантът трябва да събере емпирични данни, като коректно идентифицира източниците на информация.

§ С помощта на подходящи аналитични методи (обикновено те се заимстват от теорията), трябва да се направи анализ на данните.

4. Заключителна част

§ трябва да съдържа обосновани самостоятелни изводи, прогнозни очаквания и препоръки за практиката.

В края на дипломната работа трябва да бъде посочен списък на ползваните литературни източници, при което е абсолютно задължително посочването на цитираната в текста литература.

Важно е дипломната работа да има логично изградена и балансирана структура. Изложението да бъде прегледно, с точки и подточки, а анализите и изводите да бъдат подкрепени с данни, представени графично или таблично.

Дипломните работи без коректно цитирани източници на информация и без прегледно посочени емпирични данни невинаги се допускат до защита.

2.1.2. Правила за оформяне на използваната литература

Библиографията е пълно отразяване на всички информационни източници, използвани за написването на дипломната работа. Тя се подрежда по азбучен ред на фамилните имена на авторите. Ако даден източник е написан от повече от един автор, първото име се взема за азбучната подредба, а останалите имена се изписват, както са написани в източника.

При изброяването на ползваните книги трябва да бъде посочена следната информация:

§ фамилно име на автора, инициалите или първото му име (изписано по начина в източника);

§ заглавие на книгата;

§ поредност на изданието – освен ако не е първо;

§ име на издателството;

§ място на издаване (град);

§ година на издаването.

Някои книги са написани от няколко автори с общ редактор. В този случай името на редактор се поставя в библиографията по азбучен ред, последвано от (ред. или Ed), след което се цитира заглавието и т.н.

За използваните списания и вестници се дава следната информация:

§ фамилното име на автора, инициалите или първото му име (изписано по начина в източника);

§ заглавието и подзаглавието на статията – поставено в кавички;

§ името на списанието или вестника – подчертано;

§ номер и година на броя;

§ година на издаване;

§ номер на страниците на използваната статия.

Ако в разработката се използват източници на различни езици, препоръчително е библиографията да бъде разделена на кирилица и латиница, като по-добре е по езици – английски, френски, немски, руски, български и т. нат.

Съществуват множество начини за събиране на справки, забележки и препратки. Препоръчително е в разработката да се използва само един стил.

Харвардска система. При нея веднага след забележката се цитира фамилията на автора и годината на издаване. По този начин лесно могат да се вмъкват бележки, без това да се отразява на останалата част на работата.

Справката, препратката или забележката може да бъде представена и по друг начин като се започне с името на автора: ... (Чембърлин 1956) отбелязва, че ....

В края на работата информационните източници се подреждат по азбучен ред на фамилията на авторите. Ако са използвани повече източници от един автор, публикувани в една година, те могат да бъдат разграничени като 1998а, 1998б, и т.н.

Система на номерация. Информационните източници се подреждат по номера – на всяка справка се дава номер и всеки път когато тя се използва се препраща към съответния номер. Номерата се изписват или над справката или под нея, поставени във скоби: .... Чембърлин (8) отбелязва, че ... Номерата на справките са подредени в края на разработката по възходящ ред като са дадени всички детайли за всяка една от тях в списък на бележките.

Този метод не нарушава хомогенността на текста, но ако се наложи прибавяне или изтриване на дадена забележка, ще се наложи преномериране, като са вероятни и грешки в поредността на номерацията.

Бележки под линия. Те могат да се отбелязват със звездички или да бъдат номерирани, като в долната част на страницата се посочват използваните източници. Номерацията (независимо със звездичка или числа) може да започва от началото на всяка нова страница или цялостно, за целия текст. Когато се цитират няколко справки или забележки, информацията под линия може да стане прекалено голяма и да възникнат проблеми с оформянето на страницата. Затова тази система е препоръчително да се използва, ако бележките под линия са малко и не са дълги. Бележките под линия могат да се използват и за добавяне на допълнителна информация,

която не се включва в основното изложение, като не бива наистина важни данни да са под линия, защото комисията или рецензентът може да не им обърнат внимание.

2.2. Магистърска теза

Разработването и защитата на магистърска теза е завършващ етап на обучението за придобиване на образователно-квалификационна степен "магистър". Магистърската теза дава възможност на студентите да доразвият, обогатят и насочат към решаване на практически въпроси наученото от целия курс на следване. Този процес се съпътства със систематизиране на вече натрупаните знания, умения и навици, придаването на нови нюанси в тяхното теоретическо интерпретиране и практическо апробиране (изработване).

При работата върху магистърската теза трябва да се имат предвид следните водещи съображения:

- да се докаже в каква степен и с каква прецизност е овладяна теоретическата база на изследвания проблем;
- да се изведе реално практическо изследване с разкриване на насоките за рационализиране и оптимизиране определена дейност;
- да се покаже умение за правене на обобщения, собствени преценки и изводи по отношение както на теоретическите постановки, така и на практическите решения;
- да се покаже възможност за ползване и обработване на научна общо и специална литература и нормативни документи при съблюдаване на съображения за колегиалност, добросъвестност, критичност към мнението на други автори, умение за работа с текст, данни и др.;
- да се спазват формалните изисквания за издържаност на литературните позовавания, коректност при работата с емпиричен материал от първични и вторични проучвания;

- да се демонстрира ширина на научния общ и професионален кръгозор, висока степен на езикова грамотност, умение за ясно, точно и аргументирано изразяване на мнение.

Разработването и защитата на магистърска теза е процес на изследване на теоретически постановки и практически решения. Това е система от дейности, взаимно свързани и взаимно допълващи се, научно отразени и документирани в теоретичен и практически план. Това е начин на доказване и съответно оценяване на индивидуалното научно и творческо мислене и реалната готовност за практическа дейност. Чрез магистърската теза направените обобщения и изводи синтезират теоретическото равнище на знанията с практическата полезност на уменията за дадената дейност.

С понятието „теза” във философията на Хегел се обозначава „изходен пункт в процеса на развитието, респ. първата степен на триадата: теза, антитеза, синтеза“. В най-широк смисъл, тезата е основно положение, основна мисъл, истинността на която трябва да се докаже. В контекста на дипломното задание, изследователската теза е това, заради което се съставя проекта – главното внушение (послание), подходящо аргументирано и защитавано като опозиция или като развитие на други твърдения (решения).

Тезата на една магистратура трябва да е резултат на задължителен изследователски етап (литературен анализ, изучаване на споделени в специализираната литературата мнения, опит, методи, резултати от предишни изследвани и др.), след което става „носеща конструкция” на изложението. Самото понятие „теза” може да липсва в изложението, но някаква главна идея трябва да е дълбинно заложена и представена във вид на предлагано и защитавано, допълващо, развиващо или даващо ново решение на изследвания проблем.

Възможно е тезата на разработката да бъде конкретизирана и представена като цели и конкретни задачи на проучването, напр. „Тезата на ма-

магистърския проект е да изясни... или да докаже необходимостта от...". Тезата може да се дефинира и изрично още във въведението на разработката, след като са уточнени обектът и предметът на изследването, като е показано състоянието на разработеност на проблема в литературата и са изведени от това актуалността, целите, задачите и ограниченията на проучването. След това, при изложението, основната теза трябва постоянно да стои в ползрението, като при написването на главите и параграфите се аргументират отделни нейни елементи или аспекти. Накрая идва обобщаващото заключение, адресирано обикновено към практиката.

Дефинирането (или имплицитното подсказване) на тезата в магистърския проект би следвало да провокира „антитези“ (напр. излагане или цитиране на противоположни мнения и/или оценки по повод на изследвания обект). Ако при обследването на приета теза не достигне до еднозначно приемане или отхвърляне (т.е. доказване на антитезата като валидна), то е възможно като резултат да се достигне до ново логическо представяне на изучавания проблем, т.е. до „синтеза“. Тоест, възможно е не да докажете, а да отхвърлите тезата.

Самият процес на обследване на изследователската теза на магистърския проект би следвало да се осъществява чрез дефиниране на работни хипотези (т.е. дефиниране на научнообосновани предположения, обясняващи интересуващата ни проблематика), които трябва да се проверят (т.е. потвърдят или отхвърлят) чрез доказателства (т.е. теоретичен и емпиричен анализ на данни, осъществяван обикновено с аналитичен инструментариум). Невинаги логическите и/или статистическите методи за тестване на работните хипотези водят до еднозначни съждения за теория и практика, но това трябва да бъде основният стремеж на дипломанта.

След избора на тема и знания за представяне на нейната изследователска теза е необходимо да се разработи план на магистърския проект.

Планът съдържа наименования на главите и параграфите, с които магистрантът възнамерява да оформи магистърския си проект.

Подходите за разработване на план могат да бъдат два основни:

1. Разработване на план самостоятелно от магистранта и съгласуване му с научния ръководител, обсъждане и одобряване на плана от научния ръководител.

2. Търсене на подходяща за темата литература и след това оформянето на плана за работа. След това той се съгласува с научния ръководител, обсъжда се и се одобрява от научния ръководител.

Работата по написването на магистърския проект се дели на два етапа:

1. Търсене на подходяща литература по темата, нейното конспектиране и намиране на място в съответната точка и глава.

2. Самостоятелно писане на съответната глава и параграфи, като се осмисля от съответния магистрант на всяка теза, изречение, параграф, той се оформя логически и ясно.

Именно написването, оформянето, систематизирането, защитата на магистърския проект ще определят индивидуалния стил на един магистрант. Комисията по защитата ще установи има ли индивидуален стил магистрантът не само от защитата не неговите тези, но и от оформената работа. В много случаи оформлението на текста е решаващо за мнението на проверяващите, защото показва уважение към тях.

Един специалист трябва да притежава уменията да систематизира неща, проблеми, да ги организира логически в пространството – в нашия случай – в интелектуалното литературно пространство.

По принцип структурата на магистърската теза зависи от темата, избрана за изследване и защита. Задължителни са въведението и няколко глави, наличието на заключение и представянето на списък с използвана литература.

Важен компонент на магистърската теза е **съдържанието**, което ще ориентира читателя за местоположението на въведението, основните глави, техните точки (параграфи). Съдържанието задължително следва да посочва страниците, на които се намира съответната глава, точка (параграф).

Въведението (уводът) в най-общ план трябва да изясни важността на темата (проблема). Подчертава се актуалността и полезността на темата. В определени случаи тук се представят обектът и субектът на изследване. Ценно е да се посочи целта на магистърската теза, която преследва магистранта. В определени случаи се описва какви подходи са се използвали, дали е разработена методика за изследване на проблема и за постигане на поставената цел.

На въведението (увода) могат да се посветят две-три страници.

Добре е изложението да се структурира в няколко **глави**. Техният брой ще зависи:

1. от характера на избраната магистърска тема;
2. от одобрения от научния ръководител план на магистърската тема;
3. от определена логика.

Например в първата глава се изяснява изследвания проблем от теоретична гледна точка. Цитират се виждания и мнения на автори по предмета или по темата на магистърския проект.

Във втора глава изследваният проблем (тема) се структурира, конкретизира, разглежда се и от позицията на магистранта. Тук е важно изтъкването на собствено виждане, прокарването на собствени идеи, методики, модели и други прийоми за комплексното разглеждане.

В третата глава се изследват практически моменти, свързани с решаване на проблема, обект на разглеждане от магистърския проект – а именно – **къде, в каква** система може (трябва) да се реши и как (със собствени предложения) на магистранта.

Третата глава следва да има подчертано творчески характер с частта (точката) предложения и виждания за решаване на основния проблем на магистърската теза. Тази точка следва да се обособи, да насочи по подобаващ начин вниманието на читателя и рецензента.

Тези три момента по отношение на оформянето на главите следва да се уточнят със съответния научен ръководител.

Всяка глава трябва да се обособи, да започва на нова страница, да се оформи с главни букви. Отделните точки (подточки, абзаци) следва да се оформят с малки букви. В главата е възможно да има ясно обособени подглави (основни точки, параграфи, абзаци).

Всяка глава може да се структурира в няколко точки. В отделните точки се развиват конкретни идеи и изложението на изследването. Възможно е и по-окупнено представяне на идеите в раздели (два или три), глави, точки и т.н. Добре е или всички глави да имат точки и подточки, или нито една. Разностилието е „смърт“ за магистранта. Съобразно тематиката, целите, задачите и обхвата на изследването, спецификата на обектите на изследване, осигуреността с литературни източници и емпирични данни, както и научната и практическа компетентност и претенции на автора, е допустимо и друго оформяне на структурата на магистърския проект.

Необходимо е да има собствени направени изводи както по отделни глави, така и за магистърския проект като цяло. Този момент се цени от комисията по защитата, той показва може ли магистрантът да мисли, да разкрива проблеми, да ги анализира и да прави изводи, които да помогнат за вземане на подходящи решения и за предприемане на подходящи действия.

Изводите за магистърския проект като цяло може да се направят и в заключението. Освен това то може да включва очертаване на проблемите, които не са решени в настоящия магистърски проект, проблеми, които

евентуално ще бъдат обект на бъдещи усилия от магистранта в дисертация, статии, студии и т. н.

Важен момент при оформянето на работата е проявяване на собствено творчество в самото оформяне на структурните части на магистърския проект. От магистранта се очаква да представи собствен текст, със собственоръчно направени изречения, с осмисляне текстовете, които той представя.

Ползването на готови текстове се разрешава само като кратки цитати, с които да се подсили собственото мислене и излагане на собствени виждания. Комбинирането на различни текстове, без да се свържат логически и без да се подчиняват на работата – тоест да се използват само като пълнеж с цел достигане на определен брой страници, е нежелателно. Такъв тип изложение лесно се идентифицира от четящите и рецензентите, които в повечето случаи са запознати с тези текстове (но не във всички).

Възможно е да се използват вече разработени магистърски проекти и части от тях, но те трябва да бъдат осмислени, защото те са чужди произведения, в някои случаи вече са деактуализирани, подчинени са на чуждо на магистранта мислене.

Възможно е изложението да се илюстрира с графики, схеми, таблици, фигури и други визуални (нагледни) средства. Те обаче трябва да бъдат пряко свързани с текста, които илюстрират. Практиката показва, че в текста се вмъкват графики, схеми, таблици, които нямат отношение към него, читателите гадаят защо те са поместени точно на това място, в каква връзка, по каква необходимост.

Друг проблем е, че много визуални средства се използват просто така; те нямат смисъл, с тях не се казва нищо или се казват неща, които нямат отношение към разглеждания проблем. Изводът е, че те не следва да се използват самоцелно, а да илюстрират точно (да изразяват по различен от словесния начин) третираната в магистърския проект материя.

В определени магистърски проекти има стремеж за използване на материали от обектите на изследване (бизнес организации, институции и др.). Те може да се резюмират в самото изложение и/или да се представят като приложения в края на магистърската теза. Но това не следва да става самоцелно. Към илюстративните материали трябва да има обяснения, препратки, разяснение за това какво точно илюстрират, какво показват и т.н. Иначе липсва анализ, следователно липсва принос, а оттам идва и ниска оценка.

Особено важно е плавното преминаване между отделните моменти на изследването, избягването на „логически дупки“ в текста. Мнението и оценките на автора трябва да се открояват и отграничават от привлечените мнения на други автори, специалисти или постановки по нормативни документи. За целта всички привлечени източници се цитират. Достатъчното и умело ползване на цитати подсилва впечатлението за компетентност на автора по разглежданите въпроси, за добро познаване и владееене на теорията, за познаване на специализираната литература. Цитирането е начин на изява на подкрепа или критичност по отношение на вече изказани мнения и оценки и демонстриране на определена степен на компетентност.

Както се посочи в структурно отношение, магистърският проект може да включва: увод, три или повече глави, заключение, приложения, списък на ползвана литература, съдържание. Независимо от приетата структура като оптимален обем на една магистърска работа се е утвърдила практиката за обем от 60-80 стандартни страници компютърен (машинописен) набор. (Една стандартна страница текст на формат А4 включва 30 реда при 60-62 знака на ред). Препоръчваният обем по структурни раздели гравитира около: за увода – от три до пет страници, първа глава – около 20-30 % от обема, втора глава – около 30 % от обема, трета глава – 30-40 % от обема, заключение – две до три страници.

Страниците трябва да имат единна номерация в избрано от автора място на нейното поставяне и по желание и възможност постоянно заглавие.

Специално внимание се обръща на външния вид на титулната (заглавната) страница на магистърската теза.

В технически план изложението се прецизира по отношение на стегнатостта и динамичността на текста, структурирането и логиката на поднасяне на идеите.

Цитирането на специализирана литература и основни нормативни документи е важна страна в съдържателното и техническото оформяне на магистърските проекти. Начините на цитиране на публикации на други автори, на нормативни документи и други са утвърдени от практиката и са наложени като правила за ползване на литературни източници. Общоприети и утвърдени са два основни подхода: буквално показване на заимстван чужд текст, схема, таблица или други; свободно преразказване на идеи по чужд текст, схема, таблица или други. И при двата подхода е задължително добросъвестно и точно да се посочат литературните източници, от които са направени съответните заемки. В противен случай при рецензирането и защитата на магистърския проект дипломантът бива обвинен в плагиатство.

При буквално цитиране на чужд текст, схема, таблица или други последните се ограждат в кавички и се обозначават с индекс (най-често цифра). На същата страница, под черта се посочва библиографска справка, като се посочва авторът, заглавието на неговата публикация, мястото на издаване, издателството, годината и страницата (страниците) на разполагане на заемката в чуждата публикация. Цифровата поредност при индексирание може да се прави по отделни страници, по глави (раздели) или общо за цялата работа.

При свободно излагане на чужди мисли или преразказване на идеи от чужд текст, схема, графика и други текстът не се отграничава, а само се

индексира след името на автора, знака за изброяване (двоеточие, тире и други) или в края на преразказания текст. Библиографската справка и индексирването са както при буквалното цитиране.

Имената на авторите и заглавията на публикациите се цитират на езика на оригинала.

Има известно разнообразие в техническите изисквания при изписване на имената на авторите и заглавията на публикациите. По-долу чрез примери се показва най-разпространената форма:

• *при един автор:*

¹ Котлър, Ф. Управление на маркетинга. Т. I. (прев. от англ.). С. Графема, 1996, с. 386, 387.

• *при двама или трима автори:*

¹ Банчев, П., Т. Кръстевич. Основи на маркетинга. Свищов, Академично издателство "Ценов". 1999, с. 255

• *при повече от трима автори:*

¹ Котлер, Ф. и др. Основи маркетинга, (пер. с англ.). М., Вилъямс, 1999, с. 15.

• *при специализирано издание:*

¹ Кръстевич. Т. Ценови решения. (Библиотека "Стопански свят"). Свищов, Академично издателство "Ценов", 1998, с. 56.

• *при цитиране на статия от списание или доклад от сборник:*

¹ Янков, Н. Процесът на маркетингизация в България: стратегия и насочване - Юбилеен алманах на Стопанска академия "Д. А. Ценов" – Свищов. Т. IV. Свищов, Академично издателство "Ценов". 1996, с. 101.

или

¹ Банчев, П., В. Димитрова. Следпродажбеният маркетинг на пазара на потребителските услуги. – Народно-стопански архив. 2001, № 4, с. 24.

Възможни са и други начини на цитиране:

- *Изброяване на библиографския справочник в края на магистърския проект* чрез номериране на източниците и след цитирания или пре-разказания текст в скоби се посочва номерът на използвания източник и страницата на разполагане на заемката – например (7-25) или (7, с.25);

- *При неколккратно цитиране на един и същи източник* (източници) всяко следващо цитиране може да се съкращава например:

¹ Котлър, Ф., цит. съч., с. 25

- *При последващо цитиране на един и същи източник съкратеният текст е:*

¹ Пак там, с. 25.

Ползваната литература, приложена в края на текста се подрежда по азбучен ред на фамилиите на авторите както бе показано при цитирането. Утвърди се практиката първо да се изброят източниците, изписвани на кирилица и след това с подреждане по английската азбука – изписаните на латиница (английски, немски и други езици). Препоръчително е цитираните нормативни документи, ведомствени и други справочници да се посочат отделно.

Разнообразието от прилагания емпиричен материал предявява специални технически изисквания към табличното, графичното, аналитичното, илюстративното и друго представяне на идеите. Преди да се пристъпи към тези форми, е необходимо да се направи прецизна обработка на използваните данни – тяхната селекция и систематизиране.

Таблицы. Те трябва да бъдат правилно и прегледно оформени. Заглавието трябва в най-пълна степен да съответства на съдържанието. То се поставя отгоре над таблицата и се центрира. Ключови думи в заглавието са: изследвано явление, времеви интервал (момент), пространствени граници, използвани измерители. Таблиците се номерират по самостоятелен последователен ред или по ред на номериране на главите и параграфите, например "Таблица 1" или "Таблица 1.1-1". Номерацията на таблиците се разпо-

лага отгоре над заглавието в дясната страна. Съдържанието на таблиците трябва добре да систематизира материала в редове и колонки по логика на четене на текст, например "причина-следствие", "фактори-резултати", "елементи-общо" и други. Таблиците се цитират в текста и се поставят след първото цитиране. При техническа невъзможност за това се прави препратка от типа: "(вж. табл. 2)" или "(вж. табл. 2, с. 25)".

Фигури. Това са форми на интерпретация на фактическия материал, като графики, диаграми, картосхеми и други. Необходими условия за четимост и прегледност на тези илюстративни средства са наличието на наименование (заглавие) и номериране от типа, както при таблиците, например "Фиг.1" или "Фиг. 1-1-1". Нужно е да се посочат мащаб, скала, легенда, обяснение за означенията. Номерацията и заглавието на фигурата се поставят отдолу в един ред и се центрират. Графическото изображение трябва да си съответства с текстовото описание. Цитирането и тук е както при таблиците.

Формули. Желателно е формулите да се набират в еднакъв режим. Формулите се изписват на отделен ред. Ползването на формули също има технически изисквания. Могат да се представят центрирано или подравнени вляво. Всяка формула трябва да има обяснение на символиката на отделни редове, например от рода: "... (формула) . . , където: . .(обяснение на символите)". При необходимост формулите могат да се номерират по показаните начини за таблиците и фигурите, при което може да бъдат цитирани в изследването.

Оригинални документи и нормативни актове. Обикновено това са копия на такива материали, които имат илюстративен характер или са в подкрепа на дадена теза. Задължителните технически изисквания тук са за разбираемост и прегледност, както и посочване на източника за тяхното придобиване. Да се избягва прилагане на документи с конфиденциален ха-

рактър за анализирания въпрос, защото това крие риск от съдебен процес и не само...

При по-обемисти или от по-общ характер таблични и графични изображения те се представят в самостоятелен раздел на магистърската теза – приложението. В приложението тези материали се подреждат и номерират самостоятелно по реда на позоваванията на тях в основния текст. Всеки документ от приложението се представя на отделна/и страница/и. Да се избягва пълнеж с приложения, които нямат връзка с обекта и предмета на изследването. Материалите от приложението се странират отделно от странирането на основния текст на магистърския проект (по правило – с римски цифри или латински букви).

Езикът и стилът на магистърския проект трябва да са ясни, точни и стегнати. Тези качества трябва да се съчетават с висока степен на грамотност. Не бива да се допускат в изложението, приложенията и илюстративните материали правописни грешки, граматични и стилови неточности, неправилно и неподходящо употребени термини. Езикът на изразяване на автора на магистърската теза говори както за неговата обща култура, така и за неговата научна компетентност и професионална готовност.

2.3. Как аз пиша дипломни работи

Ето как аз бих написал една дипломна работа на ниво бакалавър. Първо, избистрям темата откъм значение на термини, обхват, автори. Второ, пиша план.

- Въведение;
- Първа глава (теория);
- Втора глава (практика);
- Заключение.

И го конкретизирам в движение. След това (трето) събирам материали по няколко канала:

- Лична библиотека и файлове;
- Интернет;
- Обществени библиотеки;
- Други (приятели, частни библиотеки, фондове на фирми и организации и т. н.)

В този момент се получава доста обемна и аморфна маса от данни и аз:

- отсявам повторенията;
- отделям теоретични от практически данни.

И сега (четвърто) изчитам и привеждам данните в единен формат **.doc**. Това става чрез набиране и сканиране.

Следва (пето) оформяне на текста по плана. И тук им няколко прости правила:

- Теоретичната част се преписва винаги от един, повтарям – от един класически учебник, и два по-неизвестни. Изпъстрянето с бележки под линия става лесно, ако човек потърси в Интернет статии, свързани с темата, или ползва библиографията на основните източници.

Internet като източник на информация

Мрежата навлиза широко сред непрофесионалния потребител в благодарение на новите user-friendly или “приятелски настроени” към същия програми. Става дума за браузърите с графичен интерфейс, които позволяват дори на непрофесионалиста да има достъп до необходимата му информация, съхранявана в други компютри и за търсещите машини, а именно онези програми, които систематизират и улесняват достигането до тази информация.

Днес, погледнато абстрактно, Интернет е най-голямата библиотека в света. Проблемът е, че данните в нея са разхвърляни и разпиляни по най-безобразен начин. За многообразието и чудовищното количество данни, съхранявани в Мрежата собствен принос имат милиарди души от цял свят. Затова, ако не можете да намерите някаква информация в Интернет, то трябва да я потърсите пак там, тъй като единствената причина да не сте открили каквото ви трябва е да не сте го търсили правилно.

Ще спрем до тук с това кратко описание на глобалната мрежа. Ако продължим, рискуваме никога да не свършим.

Интернет е новото средство, което дава новата свобода на общуването. Технологично той е модерно, непознато и по-съвършено предизвикателство пред традиционните медии. Структурата и спецификата му се отличават от тези на радиото, телевизията и печата, и предлагат по-големи възможности за развитие на вече съществуващите рекламни средства и техники.

С навлизането на новите технологии се появиха нови термини, а част от старите придобиха ново значение. Повечето от тях са изброени по-долу в текста.

Електронни публикации в Интернет, известни още като онлайн-публикации. Включват два основни вида:

- електронни версии на печатните издания – списания, вестници, книги

- принципно нови публикации, несъществуващи в печатен вид. Техен типичен производител са Web-списанията (на английски – webzines).

Броят на електронните публикации бързо нараства поради някои съществени техни предимства спрямо печатните публикации, а именно:

- Отпадат много от разходите (за хартия, печат, разпространение), както и факторът тираж.
- Значително се ускорява процесът на публикуване.
- Незабавно разпространение в световен мащаб.
- Отпадат ограниченията за обема.
- Бързо и лесно предоставяне на допълнителна информация по Интернет чрез хипервръзки към други ресурси.
- Бързо и удобно търсене в съдържанието.
- Освен текстова и графична информация могат да съдържат анимация, звукови и видеозаписи.
- Можем да копираме избрани от нас части от наши документи.

Улеснено е контактуването с авторите и издателството по електронна поща. On-line публикациите имат потенциал да станат сериозна алтернатива на печатниците – особено при малък тираж и в условията на застой и дори намаляване бюджета на библиотеките.

Налагането на електронните публикации обаче се спъва и от някои техни недостатъци спрямо печатните издания. Измежду тях изпъкват:

Рядко и необстойно се контролира качеството.

Липсва централно архивиране – налице са само отделни инициативи. Много от публикациите по Интернет след време изчезват, без да оставят никаква следа. Не е регламентирано индексирането каталогизирането на подобни публикации, така че те се откриват трудно, дори да се съхраняват някъде. И в тази област сме свидетели само на отделни инициативи./например www.google.com кешира всичко, до което търсачката достигне на собствените си сървъри, засега само текстове.

Възникват нови разходи (най-вече по подготовката на материалите в подходящ за Интернет вид и поддържането на съответните технически и програмни средства), така че публикуването по системата WWW не е чак толкова евтино, колкото изглежда на пръв поглед.

По тези причини засега електронните публикации не са в състояние да изместят традиционните, а само ги допълват. Едва ли са застрашени позициите на утвърдените научни списания предвид на респекта и доверието, които вдъхват, и с взискателния подбор на статиите, грижливия контрол на качеството и с авторитета на своите редактори и издатели.

Все повече издатели на списания предлагат и тяхна он-лайн версия по WWW/електронни списания. съставени са всъщност от on-line публикации/. В много от случаите тя е съкратена: дава се списък на съдържанието плюс пълни текстове само на малка част от статиите. Не е рядкост обаче и пълната версия – получаваме цялото съдържание на списанието, което понякога дори е допълнено с неща, липсващи в печатната версия. За сметка на това пълната версия по принцип е платена, докато съкратената се предоставя безплатно. В някои случаи за всяка статия се дава и файл в специален формат. Като копираме този файл на нашия компютър и го отворим после с четяща програма Acrobat на фирмата Adobe, получаваме статията в абсолютно същия вид както в печатното списание, независимо от това какъв компютър и операционна система използваме.

Специфични предимства на електронните списания са следните:

– Лесно можем да прегледаме предишни броеве и да потърсим (не при всички) в архив от досега публикувани статии.

– Възможност за бърз и лесен контакт по електронната поща с автора и издателя и за провеждане на дискусии с тях и между читателите.

– Бързо коригиране и актуализиране на материалите.

Благодарение на развитието на езика HTML и на средствата за създаване на Web-страници сега в много случаи електронните списания са и по-атрактивни от своите печатни аналози.

Като резултат от тези предимства и от растящата популярност на Интернет сред широката публика броят на електронните списания и бюлетини е нараснал от 110 на 1700. Те предоставят и уникални възможности на издателите на списанията за следене на читателския интерес: технологията WWW позволява текущо да се следи броят на читателите по списания и статии.

Като типичен представител на съвременните електронни списания може да се посочи Time – <http://pathfinder.com/time/>. То се предлага в две разновидности – с графични материали и само текстова, разчетена за ниска скорост на предаване данни. На заглавната страница калейдоскопично се посочват възловите статии в последния брой – със заглавие (служещо и като хипервръзка), съвсем кратко резюме, снимка. Чрез рубриката Magazine получаваме списък на съдържанието на броя с хипервръзките към отделните статии. Можем да преглеждаме съдържанието на стари броеве, както и да търсим в архива от статии, публикувани в списанието от 1994 година насам. Чрез организирания електронен форум читателите имат възможност да изкажат мнение по разглежданите в списанието въпроси, както и относно самото списание. Благодарение на технологията на Интернет списанието функционира и като вестник: то има рубрика Time Daily, която ежедневно се актуализира с последните новини. За техните заглавия ни информира движещ се текст на заглавната страница. Ако се регистрираме, което е безплатно, можем да ползваме допълнителни информационни услуги. Чрез хипервръзки можем да се прехвърлим към другите списания на издателската група Time Warner – Fortune, Sports, People, Asia Week и т.н. всички те се предлагат в пълен текст от сайта <http://www.pathfinder.com>.

Списък на електронни списания можем да получим от указателя Yahoo – рубрика Entertainment/Magazines.

Изключително богат е асортиментът от онлайн-списания в областта на компютрите, информатиката и информационната индустрия, което не е

за учудване. Почти всяко по-известно списание в тази област има и Web-еквивалент като например:

- PC World – <http://www.pcworld.com/home/index.html>
- Information Today – <http://www.infotoday.com>
- What Personal Computer – <http://www.Emap.com/wpc/>

Множество електронни списания в тази област предлага ZDnet. Асортиментът на ZDnet включва PC Magazine и PC Computing, и PC Week.

Web-списания са електронни списания, разпространявани чрез системата WWW. Обикновено се имат предвид без печатен еквивалент – към 1997 година са няколко десетки на брой. Ползването им е безплатно: те се издържат от реклама главно за компютри и софтуер. Тези списания все още не са утвърдени: не се използват напълно възможностите на WWW, имат сериозни трудности по своето финансиране. Последното обаче не е проблем за списанието *Slate*, понеже се издава от Microsoft. Неговата особеност е, че организира електронни дискусии по актуални политически и икономически въпроси с участието на водещи специалисти и публикува всички изказвания. Освен това статиите се придружават от подробен и грижливо подбран списък от хипервръзки към други ресурси в WWW по разглеждания въпрос. Списанието FEED Magazine се специализира в есета и коментари. То е известно обаче най-вече с организирания от него електронни “кръгли маси”, в които наред с експерти участват и обикновени читатели. Други популярни Web списания са HotWired, Suck. Наред с тях за широката публика съществуват и специализирани. Напромер Internet Journal of Chemistry се концентрира върху използването на Интернет за научни изследвания в областта на химията.

Web-списанията имат следните особености:

- Списанията са по-кратки: 1000-1500 думи срещу 4000 за печатните списания.

- Променя се характерът на четенето: наличните в статиите хипервръзки ни изкушават да ги изследваме и да се отклоним от четения в момента текст.
- Организируют дискусии с читателите.

В бъдеще те могат да станат също толкова удобни за ползване навсякъде. Това между другото означава, че персоналните компютри трябва да придобият размерите на мобилни устройство и да разполагат с високо-скоростна безжична връзка към Интернет.

Много от реномираните световни вестници (особено икономическите) вече имат своя компютърен еквивалент, който понякога излиза дори преди печатното издание. Някои от тях изискват регистрация на потребителя или предоставят безплатно само част от съдържанието си.

Вестник Times предоставя от началото на 1996 година почти цялото си съдържание чрез своя сайт срещу безплатна регистрация на потребителя. Две години по-късно са регистрирани 1,3 милиона потребители на онлайн-изданието, като тяхната общност има по-международен характер, отколкото тази на читателите на печатната версия. Така е постигната целта на вестника да се увеличи популярността си в чужбина. Същевременно е установено, че пускането на безплатния сайт не е намалило търсенето на печатния вариант, а напротив – за пробен период от време тиражът се увеличил с 3%.

На заглавната страница на Times се посочва водещата статия на броя с кратко резюме и хипервръзки към пълния текст. Освен това се дава списък на рубриките, от които попадаме в списък на статиите и материалите по избраната рубрика. Съдържанието на онлайн-изданието се актуализира в хода на деня, като се дават последните новини, което не е възможно при печатната версия.

Има онлайн-вестници, които ви дават възможност да ги персонализирате, т.е. да получавате новини само по интересуващите ви въпроси. Такава услуга се предлага срещу абонамент Wall Street Journal. Най-напред

задаваме темите, по които желаем да получаваме информация. След това компютърна система ежедневно материалите по тези теми измежду наличните 50 хиляди материали, комплектува нашия личен брой на вестника и го изпраща по WWW. Следващата крачка в това направление представлява системата Java Blitz, разработена от технологичния институт в Атланта, щата Джорджия. Тя дава възможност да зададем за нашия личен онлайн вестник не само темите, по които желаем да получаваме новини, но и източниците на информация. Например можем да изберем за източник на финансовите новини CNN Financial Network, за бизнес новините – Wall Street Journal, а за останалите – Times.

Списък на онлайн вестници можем да получим от Internet Public Library – рубриката Newspapers. Той съдържа над 100 заглавия, като можем да избираме по заглавие и регион. Естествено, преобладават американските издания.

Хипервръзки към някои български онлайн вестници и списания се дават от сайта на фирма “Цифрови системи”, чийто сървър използват тези издания. Това са националните ежедневници “Демокрация” и “Сега”, някои регионални вестници и изданията по компютри Computer News, Computer World, Apple News. Други български вестници с онлайн версия са „Стандарт“, “Континент” и икономическите “Пари” и “Капитал”.

Електронни книги – представляват онлайн-версия на печатни книги. Засега са сравнително малко на брой и не са популярни. Основната причина за това е, че четенето от екрана на компютърния монитор на големи текстове е не е дотам приятно и е нездравословно, а и нямаме такъв навик. Основни предимства на електронните книги са тяхното бързо и евтино разпространение, възможността за автоматично търсене на текста и за копиране на части от него в наши документи. Поради това те са по-подходящи за справочни цели, а не толкова за четене от начало до край.

Световноизвестният писател Стивън Кинг направи експеримент с последната си книга, като я пусна само в интернет. Книгата бе достъпна да

си я запишеш безплатно и само ако решиш, да я платиш, и все пак 80% от потребителите са я платили, преди да я запишат. На втората част този показател спада до 45%

Разпространението на онлайн-книгите се стимулира най-вече от всеместното преминаване към електронна предпечатна подготовка. Благодарение на това допълнителните разходи за онлайн-версия са незначителни. От друга страна безплатното предлагане на онлайн-версия спомага за рекламата и в краен резултат за по-добрите продажби на печатната версия. Поради това расте броят на издателствата, предлагащи чрез Интернет отчасти или дори изцяло своята книжна продукция – пълен или частичен текст. Например американското издателство National Academic Press (NAP) предлага чрез WWW хиляди научни книги в пълен текст. Книгите се продават от Националната академия на науките в СА, Националната инженерна академия, Института по медицина и Националния американски конгрес или правителствени агенции.

Богат списък на повече от 7000 безплатно предлагани по Интернет електронни книги с хипервръзки към тях съдържа Web-страницата Online Books Page на американския университет Carnegie Mellon. Можем да търсим по автор или по заглавие или да прегледаме множеството сайтове за предлаганите в тях книги. В рубриката Arts/ Literature Electronic Literature на указателя на Yahoo се съдържат множество хипервръзки към електронни книги – включително западноевропейската литература на други езици освен английски, и колекцията Nestor – литературни произведения на славянски езици. Освен това се дават връзки към архиви с електронни текстове, електронни списания и издателства.

Една от най-големите колекции от онлайн-книги включително драматургия, поезия и сценарии съдържа The Electronic Library и предлага хиляди книги включително и пълното издание на Шекспир. Съдържат и връзки към онлайн-каталога на фирмата Books Stacks Unlimited, съдържащ близо 320 000 заглавия. На адрес <http://www.columbia.edu/acis/bartleby/>. Колумбий-

ският университет предлага сбирка, която се препоръчва за любителите на поезия и за нуждаещите се от справочни издания.

Най-мощната инициатива в областта на електронните книги представлява проектът “Гутенберг”. Неговата цел е да се създадат електронни версии на десетте хиляди най-интересни книги на английски книги, авторските права върху които вече са изтекли. Тези книги ще се разпространяват чрез Интернет безплатно, а когато са върху компактдискове (CD-ROM) – ще се продават само на цената на носителя плюс транспортните разходи, ако има такива. Към края на 1996 година са се предлагали чрез FTP-сървър пълните текстове на 640 книги (главно класика). Адресът на сървъра е <ftp://ftp.prairienet.org/pub/providers/gutenberg/etext96/>.

Проектът се ръководи от колектив на Илинойския университет, като за участие в него се привличат всички желаещи включително в чужбина. Издава се специален бюлетин по Интернет – Project Gutenberg Newsletter: http://jg.cso.ujuc.edu/pg_home.html и Web-сайт (<http://promo.net/pg/>), който обаче не съдържа всички книги. Друг адрес за информация по този проект е <http://jg.cso.ujuc.edu/PG/welcome.html>.

Архиви на електронни текстове – един от най-големите измежду тях е E-text archives – <http://www.etext.org>. от 1992 година са по инициатива на Мичиганския университет. В САЩ доброволци събират много електронни текстове от всякакъв вид (списания, книги, бюлетини, съобщения и дискуссионни групи). Обхванатите материали са подредени в рубрики като книги, списания, политика и философия. Към 1999 година техният общ обем бе надхвърлил 1000 гигабайта, като се касае главно за файлове тип ASCII. Който желае, може да изпрати по електронната поща текстови файлове за съхранение в този архив. Архивът съдържа и хипервръзки към електронните книги, създадени в рамките на проекта “Гутенберг” и “Либелиус”. Вторият проект има за цел предоставяне по Интернет на оригиналния текст на класически произведения.

С още по-богат електронен архив разполага сайтът Electric Library, поддържан от фирмата Infonautics. Той включва пълния текст на 150 вестници, стотици списания, справочници и 2000 литературни произведения, архива на две съобщителни агенции, над 28 хиляди фотографии, карти и репродукции от произведения на изкуството и други. Към последните допълнения на Electric Library спадат всички списания на издателска група Time, както и списанията Forbes и Discover. В архива можем да търсим на обикновен английски език, като при желание въведем ограничения относно материала, дата, заглавия и автор. Резултатите от търсенето са подредени по релевантност и съдържат следните данни за всеки намерен материал: заглавие, източник, автор, дата на публикуване, големина и други. Ползването на Electric Library е срещу такса от 9.95 долара месечно, но можем да я пробваме безплатно 30 дни без ограничения.

В каталога Alex са обхванати над 2000 електронни текстове главно в Gopher-сървъри. Към средата на 2003 година този каталог се намираше в преустройство с оглед да се осигури търсене в съдържанието на всички текстове. Представа за новия вид на каталога може да се получи от адрес: <http://sunsite.berkeley.edu/alex/>. Можем да прелистваме каталога или да търсим по ключови думи за намиране на нужното заглавие.

Многобройни електронни текстове са архивирани в рамките на инициативата Online Book на сървъра <gopher://world.std.com>. оксфордският електронен архив (<ftp://ftp.hti.umich.edu/pub/ota/public>) съдържа пълния текст от 1300 произведения на антични, английски и други изтъкнати автори.

Несъмнено електронните документи са бъдещето на информационните потоци.

Водещата характеристика на пресата – аналитичността на информацията има далеч по-широки възможности в Интернет – богати търсачки по теми, ключови думи, снимков материал и други графични изображения, аудио- и видеоприложения. Историчността на събитията в Интернет се движи по хоризонтал (минало-настояще-бъдеще) и по вертикал (натрупва-

не на контекст). Всеки потребител може да проследи историята на дадено събитие с минимално усилие и голяма бързина. Освен това той има възможност да дискутира проблема с групите си по интереси, както и да осъществи обратен контакт с източника на информация.

Докато технологията на печатните издания предполага забавеност на информирането във времето, то събитията изтичат в Мрежата минути след като са се случили. Тази оперативност надминава дори възможностите на радиото.

Пресрекламата въздейства върху аудиторията основно чрез визуални послания (чисто текстови или в съчетание с някакъв графичен материал), т.е. възприема се посредством зрението на човека. Понякога се съчетава с допълнителни рекламни вложки и малки мостри за насърчаване на продажбите (характерно за списанията), чрез които се въздейства върху останалите сетива: най-често обоняние (парфюм) и слух (диск или касета).

Интернет рекламата използва всички познати рекламни формати в печата, телевизията и радиото и въздейства комплексно чрез звук, визия, движещи се образи и виртуална сетивност.

За да отговори на предизвикателството на новата медия, печатът вече се прехвърля и в Мрежата под формата на т.нар. електронни вестници. Така се съчетават постиженията и предимствата на пресата с преимуществата на уеб технологията и се компенсират някои от недостатъците, наложени от хартиения носител. Увеличава се бързината на информирането, трупат се база-данни с предходни материали по темата, търси се интерактивност, стимулира се обратната връзка (feedback, форум, мейл-листове, абонаменти и т.н.), отделя се повече място на мненията на читателите, реагира се мигновено на случващите се в момента събития, оформят се специфични фокус-групи.

Он-лайн вестниците имат за цел не само да информират, но и да забавляват, да разчупят класическия модел на еднопосочната комуникация, да използват алтернативни “информатори” и огнища на събития и най-вече

– самите те да се превърнат в източници на информация за традиционните медии.

От гледна точка на рекламата – електронният вестник е още една възможност:

- за допълнително рекламни приходи и то – без разходи за хартия;
- за предлагане на комбинирани рекламни пакети (оф- и он-лайн), което да добави стойност към традиционните рекламни услуги;
- за преодоляване на пространствените ограничения (Интернет се характеризира с географска всеобхватност);
- за увеличаване на потребителската маса.

В добавка он-лайн изданието може да се възползва от разнообразието на веб-рекламните формати

Примери

Електронни издания с хартиен първоизточник:

- [в-к “Стандарт”](#)
- [в-к “Капитал”](#)
- [в-к “Сега”](#)
- [в-к “Монитор”](#)
- [сп. “Егоист”](#)

Електронни издания без хартиен носител:

- [Медиапул](#)
- [Нет Инфо](#)
- [New Media E-zine](#)
- [Информационна агенция "БГнес"](#)

Електронни издания, предлагащи платени услуги в България:

- [Агенция "Фокус"](#)
- [Национален нюзрум "Аркадия"](#)

Още с възникването на Интернет започна дебатът може ли мрежата да замести изцяло традиционните носители на информация. Повечето от българските вестници вече отвориха свои страници в Интер-

нет и било то бесплатно, или срещу абонаментна такса предлагат информацията си чрез мрежата. Пример за това са: "Капитал", "Пари", "Дневник", "Сега", „Стандарт“ и т.н.. Дори някои радиостанции излъчват новинарските си емисии в мрежата. Дали това обаче е достатъчно, за да задоволи информационните нужди на любителите на виртуалния свят на Интернет?

В мрежата вече откриваме изобилие от новинарски уеб сайтове, които предлагат на своите посетители информация от различни сфери на общественения живот, които могат да се актуализират в реално време. Те се появяват дори в България, където компютрите и Интернет не са продукти, достъпни като цена за средностатическия гражданин.

С появата на сайтове като MediaPool.bg онлайн журналистиката придоби форма дори и в България, а от февруари тази година информационната агенция ФОКУС (www.focus.bg) също заявява амбиции за онлайн-присъствие. Според замисъла си сайтът е онлайн информационна агенция, създадена по идея на Красимир Узунов, бивш шеф на ПР-агенция със същото име. Резултатът са обновявани на всеки час новини, както и раздел с тематично разпределени анализи. Този раздел е с платен абонамент и според Узунов от услугите му се ползват голям брой компании и държавни институции. Съдържанието в сайта, което е на "фокус"-а, е също така разпределено по раздели – външна и вътрешна политика, икономика, финанси и др., общо над 20. Особено внимание според Узунов заслужават разделите за Русия и Балканите, но също така доста интересни (най-вече поради липсата си на аналог) са и тези за регионален печат и медии – Македония. Всъщност към темата Македония собственикът на сайта има специално отношение и предвижда да се разшири нейното присъствие във ФОКУС. Двигателят и дизайнът на сайта (т.нар. back-end) е изграден от Abc Design (abcbg.com).

На въпроса кои онлайн-медии и сайтове са послужили като еталон за focus.bg Узунов категорично посочва руската информационна агенция МИГ нюз (<http://mignews.ru>), която според него по-пълно и ефективно е отра-

зила последните събития около атентатите в САЩ и отзвука около тях. Милена Иванова и Моника Костадинова, мениджъри във FOCUS.BG, в която към момента работят около 25 души, добавят към това и сайтове като www.drudgereport.com и сайта на списание Economist (www.economist.com). Всъщност тук е мястото да се отбележи, че повечето от анализите и новините във focus.bg са "препечатани" от други медии. Тук със съвсем малко закъснение се появяват преведени новини и обзорни материали на медии като Financial Times, International Herald Tribune и др., но не става ясно дали от агенция ФОКУС имат разрешение за правото да публикуват тези новини. Нелогично звучи отговорът на Моника Костадинова "ами те са онлайн, всеки може да ги чете". Един пример – според изискванията за препечатка на текст в британския вестник Guardian (www.guardian.co.uk правните изисквания са на адрес: www.guardian.co.uk/distribution), всеки може да използва информацията, публикувана на сайта на вестника, стига да не променя информацията на сайта и да използва обратен линк към статията заедно с логото на сайта. Логото и обратният линк отсъстват в преводните материали на Focus. Сайтът притежава и английска версия, която представлява препечатки на оригинални материали от западни агенции.

Въпреки всичко "Фокус" е онлайн-медиа, която се приближава най-близо до представите ни за модерен уебсайт по почти всички параметри – съдържание, лекота на употреба и време за обновление. Във "Фокус" за пръв път в българския уеб може да видите "скандал на деня", "новина на часа" (обновявана дори през нощните часове) и други рубрики, които са вече превърнати в стандарт за западните новинарски сайтове.

Като конкурент на телевизията се очертава сайтът News-bg. Екипът там работи по проект за излъчване на видеонинарски емисии – с образ и звук, на живо в мрежата. Проектът предвижда новините да се предават от студио с декори, осветление, оператор и говорител, разбира се. Вместо по кабел или ефир предаванията ще бъдат излъчвани в глобалната мрежа.

Всички специалисти, свързани с изграждането на новинарски и информационни сайтове, са единодушни, че тяхното предимство пред традиционните медии е бързата обратна връзка с читателите. Посетителят на глобалната мрежа е образован, интелигентен и вероятно зает човек. Той се нуждае от кратка и точна информация и ако не я намери на един сайт, ще цъкне два пъти с мишката и ще отиде другаде. Ако пък е доволен и иска да сподели нещо – просто изпраща съобщение, без да търси лист и химикалка, плик и адрес, той натраква на клавиатурата посланието си и продължава нататък по новините.

Съществено предимство на медиата Интернет е възможността да се поддържат статистики за посещението на страниците с новини. Сървърите в глобалната мрежа пазят точна информация кой, кога, и колко дълго стои в сайта, дали е от България, или от чужбина, дали влиза тук за първи път, или идва редовно, дали само преглежда, или наистина четете информацията в сайта.

Проблемът пред новите медии, който все още не им позволява да се нарекат конкуренти на традиционните средства за информация, е преди всичко броят на потребителите на Интернет. В България той все още е относително малък. Оттук произтича и все още слабият интерес на рекламодателите към информационните продукти в глобалната мрежа. Дори аргументът, че рекламирането в подобен сайт привлича една много добре фокусирана и перспективна аудитория, още не е успял да убеди фирмите, че рекламата в Интернет ще постигне желан пазарен успех. Повечето от новинарските сайтове в България не могат да разчитат рекламата да им осигури значителни приходи. За момента те инвестират в бъдещето, надявайки се този пазар да увеличи мащабите си, посетителите да се увеличат и рекламата да заработи ефективно.

2.4. Защита на дипломна работа

Представянето на дипломната работа, както и на всяко научно изследване има тясна връзка с оценката на неговото качество. Основната цел на защитата е авторът да изложи в синтезиран и убедителен вид основните резултати от своето изследване. За постигане на тази цел е необходимо при подготовка на защитата да се обърне внимание на следното:

Защитата трябва да бъде стегната и проблемно ориентирана. В желанието си да демонстрират добра подготовка дипломантите се стремят по време на защитата да преповторят голяма част от написаното в дипломната работа. Нерядко се стига до „изчитане” на части от него. Подобен подход не е печеливш. Прекалено дългите изложения крият в себе си риск, както от „разводняване” на изложението така и от загуба на интерес от страна на комисията. Целта на защитата, както говори и самото ѝ наименование, е да даде възможност на авторът да очертае основните постижения в своята разработка и да аргументира резултатите и изводите от нея.

Защитата трябва да има следните основни акценти:

- Основен проблем на изследването;
- Изследователска теза и основни хипотези;
- Структура на дипломната работа с кратко описание на основните акценти;
- Описание на изследователския инструментариум – начин на набиране на информацията, използвани методи и инструменти, фактори, които са повлияли върху технологията на набиране и обработка на информацията;
- Основни резултати, доказателства за валидността на изследователската теза и свързаните с нея хипотези;
- Основни проблеми при осъществяване на изследването и моменти, които биха могли да се развият допълнително. От полза за дипломантите ще бъде ако сами открият в презентацията, евентуални пропуски и недо-

статъци, които са породени от обективни причини, но не бива да се стига до оправдаване и т. н.

Използването на презентационна техника е част от необходимите за дипломиране с дипломна работа способности. Умението за подготвяне на мултимедийни презентации и използването на презентационна техника е част от добрата защита. В зависимост от възможностите, които предоставя залата за защита дипломантите могат да използват, както класически технически средства (шрайбпроектор), табла и т. н., така и по-модерни (проектор). При подготовката на слайдове трябва да се има предвид следното:

- Да се избягва представянето на обемен текст с помощта на слайд. Целта на слайда е да подчертае основното, да изведе акцент, а не да се визуализира част от текста; ако е нужен текст, нека да е кратък.

- Слайдове могат да се използват с успех за представяне на синтезирана информация – графика, таблица, основни изводи, изследователска цел, хипотеза.

- Слайдовете не бива да са много на брой, защото това накъсва презентацията.

- От естетическа гледна точка е препоръчително информацията върху слайда да бъде добре оформена, като формата и размера на шрифта на всички слайдове да бъде еднакъв.

Когато съществува техническа възможност за предпочитане е при защитата да се използват цели мултимедийни презентации. Обикновено за целта се използват стандартни софтуерни продукти. Всеки от тях дава различни възможности за разработване на тематични презентации, поради наличието на голям брой готови шаблони. Използването на мултимедийни презентации е нож с две остриета. От една страна, те позволяват на студентите да подчертаят своята индивидуалност и компетентност. Ако обаче вниманието при подготовка на защитата се съсредоточи изцяло върху демонстриране на презентационни умения съществува риск на аудиторията

да убегне качеството на дипломната работа, което ще се отрази на общото впечатление и на оценката, която комисията ще даде на дипломанта. По отношение на изискванията към мултимедийните презентации те са същите, както и при подготовката на индивидуални слайдове. Единственото различие е, че поради по-големите възможности за визуализация при използване на проектор, въпросът за дизайна на презентацията е от особено голямо значение.

В заключение на тази точка, има няколко неща, изключително важни при дипломната защита:

- Имате твърде кратко време за изложение (от порядъка на 10, максимум 15 минути), за да може да изложите всичко, което сте направили. Затова се назначава и рецензент, който се предполага, че в дълбочина е прегледал материала. Затова на самата защита демонстрацията плюс евентуално няколко табла (обикновено 2-3) са напълно достатъчни комисията да придобие представа за същината на дипломната работа. Размера на таблата е обикновено поне А2 за добра видимост.
- Желателно е таблата да са цветни - луд на шарено се радва ;-)
- На дипломната защита понякога няма възможност за демонстрации (няма проектор или РС), така че таблата са много важни за изложението.
- Винаги един рецензент има забележки. Те всъщност показват, че рецензента се е запознал с дипломната работа и обикновено имат само формален характер (като например наличие на означения на английски, препратки към литературата и др.). След като рецензента прочете рецензията се съгласяват със забележките, като само по някоя от тях може да направите кратък коментар.
- Следват въпросите на комисията. Те по принцип са насочени към нещата, които Вие сте направили /практическата част/. На

всички тези въпроси може да отговорите, ако добре познавате дипломната си работа и нейните основни източници. В повечето случаи няма въпроси, свързани дълбочинно със същността на темата, тъй като само с повърхностен преглед в момента на защитата комисията не може да придобие представа за написаното в него. Обикновено въпросите отнемат около 10 минути.

- Имате достатъчно време да се запознаете с дипломната си работа - от момента на предаване до защита има поне няколко дни. Като прегледате внимателно материала доста от нещата ще Ви се изяснят.
- Що се отнася до подготовката Ви преди дипломната защита, надали има нещо, което да Ви накара да сте сигурни, че сте напълно готови. Както преди всеки изпит.
- Особено важно при защитата е спазването на протокола: Уважаема комисия, колеги, благодаря Ви за вниманието и т. н.
- Търсенето на квалифицирана помощ на всеки етап е препоръчително.

Заклучение

В последните години като част от общото развитие на сферата на услугите, бързо се разви и сегментът на интелектуалните услуги. В този сегмент ключово място заемат услугите условно наречени комерсиално и некомерсиално подпомагане /консултиране/ на учащите

– ученици и студенти. Противно на обществената нагласа не съществува и не може да съществува в демократична държава забрана за извършването на подобна дейност, подобна норма /една норма се състои от много законови текстове/ и в тесния и в широкия си смисъл на тълкуване би забранила на обществено равнище издаването на справочници, енциклопедии и дори всички книги, защото това е предоставяне на информация за пари, на индивидуално равнище подобна норма би криминализирала даването на частни уроци и консултации, с което се занимават основно преподаватели в средни и висши училища. Друг е въпросът, че към момента липсват каквито и да било правила на този пазар, има много измами и некачествени услуги, това обаче не означава да се поставят всички под общ знаменател.

Като чиста статистика може да се добави, че около 70 сайта в интернет декларират, че предлагат подобни услуги, като по-голямата част естествено са базирани в София около големите университети. Като илюстрация на горното може да се посочи, че 14 000 сайта в българският интернет съдържат словосъчетанието "дипломни работи" /резултатът е от търсене с www.google.com/.

Съществува идея за създаването на Асоциация на предлагачите интелектуални услуги, подобна организация би могла да установи правила и стандарти, но това едва ли е възможно в близко бъдеще. Очевадно е, че тази сфера ще продължи да се развива и ще еволюира заедно с висшето образование в България, за да възприеме допустими измерения.